

**KORXONA OCHIQ ISHLAB CHIQUARISH TIZIMI SIFATIDA VA
RAQOBATNING SABABLARI**

*Xoliqulov Anvar Nematovich – SamISI “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrası
mudiri, i.f.n., professor*

Korxonaning raqobatbardoshligining iqtisodiy mohiyatini o'rganish uning paydo bo'lish sabablarini aniqlashni talab qiladi. Bu o'z navbatida quyidagi savollarga javob olishni taqozo etayotganini aniqladik:

- raqobatbardoshlikni namoyon etuvchi korxonaga nima va nima uchun uni tashqi muhitdan mantiqiy ajratish mumkin?
- Korxonaning qaysi sifat xususiyatlari uning tashqi muhitining mavjudligini va uning ishlashini belgilaydi?
- korxonalar o'rtasida raqobat paydo bo'lishiga nima sabab bo'ladi?

Tadqiqot korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatini tushuntirishda ikkita asosiy yondashuv mavjudligini aniqlashga imkon berdi:

- tizim yaxlitligini korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatining asosiy sababi deb hisoblaydigan tizim nazariyasi;
- uning "chegaralari" mavjudligini korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatining asosiy sababi deb hisoblaydigan tashkilot nazariyasi;

Tizimlari o'rtasidagi aloqalarning zichligi va intensivligi orqali ifodalangan korxonaga yaxlitligi uni tashqi muhitdan ajratishga imkon beradi. Ammo korxonaning yaxlitligini belgilovchi omillar - bu texnologiyaning moddiy, energetik va axborot o'zgarishlarini amalga oshirish usuli va shunga mos ravishda ushbu transformatsiyalarning ma'lum bosqichlarini amalga oshirishga mas'ul bo'lgan korxonaga quyi tizimlarini birlashtirish usuli sifatida birligi hisoblanadi.

Maqsadlariga erishish uchun har qanday korxonaning alohida qismlari ishlaydi, ixtisoslashgan bo'linmalar vazifasini bajaradi va shuning uchun ular bir-biriga bog'liqdir. Umumiy texnologiya yordamida korxonaga quyi tizimlarini bir butungaga birlashtirish ularning eng muhim xususiyatiga asoslanadi, chunki ushbu quyi tizimlarning ishlashi bitta yakuniy mahsulotni birgalikda (birgalikda) ishlab chiqarishdir. Yagona yakuniy mahsulotni yaratishda korxonaga qismlarining majburiy ishtirok etishi korxonaga va ularning turli xil uyushmalari (sanoat, klaster va boshqalar) tushunchalarini ajratishga imkon beradi va natijada ularning raqobatbardoshligining iqtisodiy mohiyati:

1. Tizim, agar u iste'mol qilinib, ma'lum bir ijtimoiy ehtiyojni qondirishga imkon beradigan mahsulotni mustaqil ravishda ishlab chiqarishga qodir bo'lsa, uni korxonaga deb hisoblash kerak.

2. Yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish texnologiyasining birligi, uning quyi tizimlarini birlashtirish usuli sifatida tizimning eng muhim omili hisoblanadi.

3. Ularning hech bo'lmaganda bittasi ma'lum bir mahsulotni ishlab chiqarishga qodir bo'lgan tizimlarning to'plami, ularning xususiyatlari 1-bandda ko'rsatilgan bo'lib, faqat quyidagi hollarda korxonaga tegishli bo'lishi mumkin:

- agar ushbu tizimlarning birgalikda ishlashi belgilangan tizim tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlardan farqli bo'lgan yana bir yakuniy mahsulot yarata olsa;
- ularning tashqi muhit bilan alohida munosabatlariga qaraganda koriladigan to'plamdagi tizimlar o'zari aloqasi intensivroq.

4. Tizimni korxonaga deb tasniflashning zaruriy sharti sifatida o'z resurslariga ega bo'lish zarur.

b) Tashkilot nazariyasiga muvofiq korxonani tashqi muhitdan ajratish imkoniyatlari.

Tashkilot nazariyasiga muvofiq korxonaga nisbatan aniq chegaralari bo'lgan jamoa sifatida qaraladi; nizomda normativ bilan belgilangan tartib; hokimiyat ierarxiyasi; aloqa tizimlari va uning a'zolari faoliyatini muvofiqlashtirish; erishish natijalari tashkilot a'zolari uchun, tashkilotning o'zi va jamiyat uchun muhimdir.

Korxonaning bunday tushunchasi byurokratiya va hokimiyatni o'rganish bilan mashhur bo'lgan M.Veberning ishlari bilan bog'lash mumkin. M.Veber tashkilotlarning umumlashtirilgan ta'rifini berdi, unda u birinchi bo'lib "ijtimoiy guruhlarining" boshqa shakllaridan "korporativ guruh" (ya'ni korxonaga) ni ajratib ko'rsatdi.



Shunday qilib, tashkilot nazariyasiga muvofiq korxonaning yuqoridagi ta'rifi quyidagi shartlarning bajarilishini nazarda tutadi:

Rasm 1.2. Maks Veber nazariyasi

- korxonalar iqtisodiyotning mehnat resurslarining bir qismini o'z ichiga oladi va boshqasini istisno qiladi, ya'ni uning chegaralari mavjud. Chegaralar g'oyasi korxonadan tashqarida yana bir narsa - uni o'rab turgan tashqi muhit mavjudligini taxmin qiladi. Tashkilotning zamonaviy nazariyalari atrof-muhitga alohida e'tibor beradi. Tashqi muhit tadqiqotlarning asosiy yo'nalishi hisoblanadi, chunki u raqobatchilarni, tartibga soluvchilarni va korxonalar uchun bosim va imkoniyatlarning boshqa manbalarini, shuningdek resurslar manbai va ularning faoliyati natijalarini qabul qiluvchini o'z ichiga oladi;
- yuqoridagi chegaralarning mavjudligi jamoadagi ijtimoiy aloqalar bilan belgilanadi, ya'ni shaxslar korxonada ichida o'zgacha munosabatda bo'lishadi. Ushbu aloqalar yopiq yoki cheklangan xarakterga ega, chunki shaxslarning o'zaro ta'sirini qurish ushbu funktsiyani bajarish uchun maxsus tayinlangan aniq shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan nizom shaklida korxonaning o'zi tomonidan belgilanadi;
- korxonalar doimiy ravishda aniq maqsadli faoliyatni amalga oshiradilar, o'zlarining a'zolari hayotidan yuqori bo'lib, "maqsadli faoliyat" vazifasini qo'yadilar. Ushbu holat korxonaning maqsadga muvofiq xatti-harakatini belgilaydi.

Turli xil shaxslarni bitta tashkilotga birlashtirish imkoniyati quyidagi sabablarga ko'ra belgilanadi:

1. Tashkilot ijtimoiy tizim bo'lib, uning tarkibiy qismlari maqsadga muvofiq ijtimoiy elementlardir.
2. Ijtimoiy maqsadga muvofiq elementlar ob'ektiv ravishda ma'lum bir sharoitlarda yuqori darajadagi ierarxiya tizimining maqsadlariga erishishda sherik bo'lish istagiga xosdir.
3. Umumiy maqsadlarga erishish jarayonida ijtimoiy maqsadga muvofiq elementlar o'zaro munosabatlarning muayyan shakllariga kirishadilar.
4. Tashkilot a'zosining funktsional darajasi uni ishlatadigan tizim sifatida har doim tashkilotning tegishli darajasidan past bo'lib, uni ta'minlaydi -tashkilot a'zolarining xatti-harakatlarining xilma-xilligini cheklash bo'yicha qasddan qilingan harakatlar bilan.
5. Tashkilotning faoliyati unga nisbatan uning a'zolari maqsad (lar) ga erishish uchun vosita sifatida harakatiga asoslanadi, shuning uchun tashkilot o'zlarining

funksional xilma-xilligini ular o'rtasida tegishli funksional rollarni taqsimlash bilan cheklanadi.

Korxonalar tashqi muhit bilan ta'sir o'tkazish orqali o'z maqsadlariga erishadigan ochiq tizim. Ammo nima uchun bu o'zaro ta'sir raqobat shaklida sodir bo'ladi?

Raqobat paydo bo'lishining tashqi sabablari quyidagilardan iborat:

- shaxslar va ularning ijtimoiy guruhlarining ko'pligidan kelib chiqadigan ko'plab korxonalarining mavjudligi;
- ko'plab korxonalarining o'xshash missiyalarni tanlash imkoniyatlari (o'z maqsadlariga erishishning umumiy usuli), ya'ni tashqi muhitdagi o'xshash global mavqei;
- tashqi muhitda mavjud bo'lgan resurslarning cheklanganligi sababli korxonalar faoliyatining maqsadlariga erishish uchun cheklangan imkoniyatlar;
- buning uchun cheklangan imkoniyatlar sharoitida jamiyatning ehtiyojlarini maksimal darajada qondirish uchun ob'ektiv intilishi.]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. «O'zbekiston — 2030» strategiyasi to'g'risida. –Toshkent. 12.09.2023 yil.
2. Sh.M. Mirziyoev. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-xar bir raxbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -Toshkent: O'zbekiston, 2022. -104 b.
3. Pardaev M.Q., Xoliqulov A.N., Yahyoyev T.I. Iqtisodiy tahlil. Darslik, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2024, 410 bet bet. T.:
4. Xoliqulov A.N. Birlashish va qo'shib olish. O'quv qo'llanma Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2022, 216 bet
5. Xoliqulov A.N., Maxmudova D.P. Iqtisodiyotni strategik rivojlantirish sharoitida kichik biznesni boshqarishni takomillashtirish. Monografiya. Samarqand, SamDCHTI nashr-matbaa markazi, 2020 yil – 126 bet
6. Xoliqulov A.N., Ibodov K.B. Monopoliyaga qarshi boshqaruv nazariyasi. Darslik, Samarqand.: Fan bulog'i nashriyoti uyi, 2024, 360 bet
7. Xoliqulov A.N. Xizmat ko'rsatish korxonalarini samaradorligini tahlil qilishning metodologiyasini takomillashtirish yo'nalishlari. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ. Nashriyoti, 2023 - 276 bet
8. Xoliqulov A.N., Usmanova D.Q., Raximov X.A. Korxonalar raqobatbardoshligini baholash. O'quv qo'llanma. Samarqand, Turonnashr